

Néhány megjegyzés a formális szemantika metafizikai antinómiájának két megoldásához

1. Bevezetés¹

„olykor nem értem, hogy az, amit csinálok, nyelvészet-e vagy filozófia. ... Sokat törtem a fejem azon, hogy mi a különbség egy bizonyos fajta filozófia és egy bizonyos fajta nyelvészet között. Végül rájöttem, hogy a fő különbség az, hogy az ember azért szégyelli-e magát, mert nem ismer egy cikket a *Linguistic Inquiry*-ben, vagy pedig azért, mert nem ismer egy cikket a *Journal of Philosophy*-ban.” (BACH 1986: 593).

Mire utal ez az idézet? A nyelvészet és a filozófia közötti viszony közismerten bonyolult problémájára. E probléma természetesen sokkal nehezebben átlátható annál, semhogy közvetlenül vizsgálhassuk, így szűkítenünk kell egy olyan kérdésre, amely egyfelől elég súlyos ahhoz, hogy nyelvészet és filozófia viszonyát a kifejtés korlátai miatt ne trivializáljuk, másfelől azonban kellőképpen sarkítható ahhoz, hogy viszonylag egyszerűen bemutassa a probléma lényegi összetevőinek bizonyos aspektusait. Így jelen írásban az említett viszonyt a filozófia irányából a metafizikára, a nyelvészet irányából pedig a formális szemantikára redukáljuk: ’metafizika’ és ’formális szemantika’ viszonyához fűzünk néhány megjegyzést.²

Ez a redukció nem véletlen, hanem szorosan összefügg a tudományfejlődés egyes, jelenleg igen világosan kirajzolódó tendenciáival. A filozófia szempontjából egyrészt összefügg azzal, hogy — miután az analitikus nyelv- és tudományfilozófia a huszadik század első felében kirekesztette érdeklődési köréből a metafizikát — jelenleg bizonyos metafizikai kérdések ismét egyre erőteljesebben érdeklődésének előterébe kerülnek.³ Hasonló a helyzet a szemantikában is,

¹ Jelen írás előtanulmány az MTA–DE Elméleti Nyelvészeti Kutatócsoportban folyó „Kognitív szemantikai elméletek empirikus alapjai” című kutatáshoz. Köszönetet mondok Csátár Péternek, Pethő Gergelynek és Rákosi Csillának a kéziratához fűzött hasznos kommentárjaikért. A hibákért a felelősség kizárólag engem terhel. K.A.

² A terjedelmi és műfaji korlátok miatt a kulcskategóriák — mint például ’metafizika’, ’világ’, ’referencia’, ’inferencia’ stb. — pontos meghatározására nincs lehetőség, ezért azokat tudatosan preexplikatív értelemben használom.

³ Lásd HUORANSZKI 2001-et a kérdéskör magyar nyelvű áttekintéséhez. Kiragadott, de tanulságos példaként arra, hogy a tudományfilozófiában — több évtizedes száműzést követően — jelen-

melynek jelenlegi domináns szemléletmódjai — a formális és a kognitív szemantika — egészen eltérő módon ugyan, de egyaránt élesen felvetnek metafizikai problémákat.⁴

Mindenekelőtt röviden ki kell térnünk a metafizika fogalmára, mely természetesen a legbonyolultabb filozófiai kategóriák egyike, és közismerten nehezen definiálható. BACH (1986: 573) szerint „a metafizika ... olyan kérdésekkel foglalkozik, mint: Mi az, ami van? Milyen dolgok vannak és hogyan függnek össze egymással?”. Az analitikus filozófiai hagyományhoz kapcsolódva tehát első megközelítésben metafizikán olyan kérdések és válaszok rendszerét értjük, amelyek (i) a világban létező objektumok és az objektumokat magukba foglaló kategóriák általános tulajdonságaira vonatkoznak, (ii) a tapasztalat alapján nem vizsgálhatók és (iii) a tapasztalaton túlmutatók (azaz ’transzcendensek’; vö. ehhez például HUORANSZKY 2001, LOUX 2002).⁵ Bármily leegyszerűsített is ez a jellemzés, későbbi megfontolásaink kifejtéséhez elegendő lesz.

Akkor, amikor jelen tanulmányban a formális szemantika⁶ és bizonyos metafizikai feltevések viszonyára kérdezzük rá, hangsúlyozottan csupán olyan szerény megjegyzéseket fűzünk egy bonyolult és nehezen megragadható problémakörhöz, amelyek nem léphetnek fel e problémakör mély és eredeti felismerésekhez vezető tárgyalásának igényével. Mindössze arra törekszünk, hogy bizonyos nézeteket röviden összefoglaljunk és rendszerezve ismertessünk. Gondolatmenetünk a következő lesz:

A 2. szakaszban egy rövid tudománytörténeti áttekintés keretében körvonalazzuk azt, amit a fenti idézet „egy bizonyos fajta filozófián” és „egy bizonyos fajta nyelvészetén” ért. Ez az áttekintés elvezet majd „a formális szemantika metafizikai antinómiájának” megfogalmazásához. A 3. szakaszban röviden bemutatjuk az antinómia két lehetséges megoldását, a 4. szakaszban pedig levonjuk a következtetéseket.

leg igen élesen vetődik fel a metafizikai kérdések rehabilitálásának szükségessége, lásd számos egyéb próbálkozás mellett MAXWELL (2002: 381), aki egyenesen a tudományelmélet új paradigmájának kidolgozása mellett érvel: „Szükségünk van egy új paradigmára, amely elismeri, hogy a tudomány *metafizikai* feltevések hierarchiáját fogalmazza meg az univerzum megismerhetőségéről és megérthetőségéről, az elméleteket pedig részben az ezen paradigmával való összeegyeztethetőségük alapján választjuk ki.” (kiemelés tőlem: K.A.).

Noha ez az idézet a metafizikának a természettudományokba való visszatérésére utal, mint majd látni fogjuk, a szemantika esetében e visszatérés szükségességének plauzibilitása még nagyobb. (A tudományfilozófián belüli súlypontáthelyezések lehetőségét tárgyalja más összefüggésben például KERTÉSZ 2002 is.)

⁴ BACH 1986-os cikke, melyből a fenti idézet származik, szintén „a formális szemantika metafizikáját” állítja megfontolásai középpontjába. Egyébként e téma szakirodalma rendkívül gazdag, vö. PETHŐ (2003). A kognitív szemantika metafizikai vonatkozásait e tanulmányban nem érintjük.

⁵ A 2. lábjegyzetben mondottakkal összhangban ez a meghatározás csupán orientáló jellegű, és nem változtat azon, hogy a „metafizika” fogalmát preexplikatív értelemben használjuk.

⁶ A továbbiakban a „szemantika” kifejezést a „formális szemantika” kifejezés rövidítéseként használjuk.

2. Tudománytörténeti vázlat

2.1. A filozófia nyelvi fordulata

Mi lehet a fenti BACH-idézetben jelzett identitászavar oka? Mivel az idézetben felvetett probléma filozófia és nyelvészet viszonyából származik, közelítsük meg a kérdést mindkét terület irányából!

Ami a filozófiát illeti, az egyik tényező, amely az identitászavart kiváltotta, a filozófia — mindenekelőtt FREGE, RUSSELL, CARNAP, WITTGENSTEIN, AYER és mások tevékenységével fémjelzett — nyelvi fordulata. A filozófia nyelvi fordulatának lényege az volt, hogy a világ mibenlétére vonatkozó, a fenti értelemben felfogott metafizikai kérdéseket megkísérelték a nyelvre vonatkozó „mit jelent” típusú kérdések felvetésével és elemzésével felváltani.⁷ Így például azt a metafizikai kérdést, hogy „Mi a tudat?”, felváltotta az a kérdés, hogy „Mit jelent az, hogy tudat?”. Vagy: azt a kérdést, hogy „Mi a szükségszerűség?”, felváltotta az a kérdés, hogy „Mit jelent az, hogy szükségszerű?” — és így tovább. A különbség a kétféle kérdésfeltevés között mindenekelőtt abban ragadható meg, hogy az előbbiben benne rejlik egy olyan *előfeltevés*, amely az utóbbiból hiányzik. Amikor ugyanis azt kérdezzük, „Mi az éter?”, a kérdés óhatatlanul azt sugallja, hogy létezik éter — hiszen ennek a tulajdonságaira vonatkozik az érdeklődésünk; az a kérdés, hogy „Mit jelent az, hogy éter?” ezzel szemben nem kényszerít arra, hogy feltételezzünk egy ilyen létezőt.

SIR ARTHUR AYER például az analitikus filozófia egyik híres, programadó művében így fogalmaz: „A filozófia kijelentései nem faktuálisak, hanem nyelvi természetűek — azaz nem a fizikai vagy éppen a mentális objektumok viselkedését írják le; definíciókat fejeznek ki, vagy a definíciók formális következményeit.” (1936: 35).

Az analitikus filozófia e központi tételét három különböző nézőpontból röviden a következőképpen jellemzi például BECKERMANN (2001: VII):

- A filozófia *célja* a metafizika meghaladása a nyelv elemzése révén.
- A filozófia egyetlen *feladata* a nyelv elemzése.
- A filozófia egyetlen rendelkezésre álló *módszere* a nyelv elemzése.

A filozófia elsődleges feladatává a nyelv elemzése — ezen belül pedig mindenekelőtt a kifejezések jelentésének elemzése —, ily módon pedig a filozófiai problémáknak nyelvi problémákként való felvetése és megoldása vált. A metafizika helyére tehát mindenekelőtt a kifejezések jelentésének és használatának elemzése lépett, és a filozófusok — sarkítottan fogalmazva — elkezdtek a nyelvészekéhez hasonló tevékenységet folytatni. Hogyan tették ezt? Az *egyik* — de nem az egyetlen — lehetséges válasz: *formális nyelvek* vizsgálata révén.⁸

⁷ Az alábbi rövid áttekintés súlypontozásánál BACH 1986-ra, PEREGRIN 1995-re és PEREGRIN 1998-ra támaszkodom.

⁸ Az analitikus filozófia két ágának — a formális nyelvek és a hétköznapi nyelv filozófiájának — az összevetésére e rövid írás keretén belül nem térhetünk ki.

A formális nyelvek filozófiájának alapgondolata az, hogy a természetes nyelv 'tökéletlenül' reprezentálja a 'világot' — gondoljunk például a homonim és szinonim kifejezésekre vagy a többértelműség sokféleségére. Ezért világ és nyelv viszonyának vizsgálatakor a természetes nyelv helyett a formális logika nyelvét kell vizsgálnunk.

2.2. A szemantika modellelméleti fordulata

Ha a szemantika talaján állva kérdezzük rá a BACH-idézetben jelzett helyzet kiváltó okára, akkor azt mondhatjuk, hogy a szemantikában is — többek között — végbement egy olyan fordulat, amely szorosan kapcsolódott a formális nyelvek filozófiájához. E fordulat alapgondolata az volt, hogy a nyelvészeti szemantika felhasználhatja a *formális* nyelvek filozófiájának bizonyos eredményeit a *természetes* nyelvi jelentés mibenlétének megértéséhez. Ahhoz azonban, hogy ezeket az eredményeket saját céljaik érdekében felhasználhassák, a nyelvészeknek át kellett venniük az analitikus filozófia egyes problémafelvetéseit és módszereit: a formális szemantika tehát a nyelvészet olyan részterületként bontakozott ki, amely — a BACH-idézetben vázolt helyzetképnek megfelelően — olykor valóban a formális nyelvek filozófiájához hasonlóan járt el.⁹ E tekintetben elsősorban azoknak az eredményeknek volt jelentősége, amelyek FREGE, TARSKI, CARNAP és KRIPKE tevékenysége nyomán az ún. *modellelmélet* kialakulásához vezettek. A modellelmélet lehetővé teszi a formális nyelv halmazelméleti eszközökkel való interpretációját, amennyiben megadja, hogy melyek azok az entitások, amelyekre a formális nyelv kifejezései vonatkozhatnak. Mivel a modellek a 'világ' halmazelméleti eszközök alkalmazásával létrehozott ábrázolásai, szükségképpen felvetik azt a kérdést is, hogy melyek azok az objektumok, amelyeknek a létezését a valóságos világban fel kell tennünk, és amelyeket a modellekben ábrázolni kell. *Ezért a modellelmélet visszahoz bizonyos metafizikai feltevéseket a formális nyelvek filozófiájába.*¹⁰

Nézzük meg, hogy a modellelmélet milyen szerepet játszott a természetes nyelv és a világ kapcsolatának kezelésében!

Ezt a szerepet a legegyszerűbb és legkézzelfoghatóbb módon akkor szemlél-tethetjük, ha a MONTAGUE-grammatika klasszikus változatából indulunk ki. A MONTAGUE-grammatika, mint tudjuk, a lexikai egységek jelentését nem bontja elemekre, hanem analízátlanul kezeli őket.¹¹ Például egy olyan lexikai egység esetében, mint a *ló*, csupán azt mondja meg, hogy extenziója individuumok halmaza, az *etet* ige pedig individuumok közötti bináris reláció. A MONTAGUE-grammatika ezen egységek jelentésének tartalmát nem írja le: egyszerűen fo-

⁹ Sokatmondó a MONTAGUE tanulmányait tartalmazó kötet címe: *Formal Philosophy* (1974).

¹⁰ Ehhez a nagyon leegyszerűsítve vázolt folyamathoz lásd részletesebben például BACH 1986, PEREGRIN 1995, 1998.

¹¹ Vö. ehhez BACH 1986. Ugyanakkor például DOWTY (1979) kísérletet tett a lexikai egységek dekompozíciójára a MONTAGUE-grammatikában.

galmazva nem szól semmit arról, hogy mi egy ló, melyek a lovak azon tulajdonságai, amelyek megkülönböztetik őket egyéb objektumoktól. Ahhoz azonban, hogy — a fenti példában — meghatározhassuk azon individuumok körét, amelyekre a *ló* vagy az *etet* vonatkozik, ún. *modellstruktúrákat* kell megadnunk. E modellstruktúrák azon dolgokat és a dolgok közötti azon viszonyokat tartalmazzák, amelyekre szükség van a formális nyelv értelmezéséhez. A klasszikus MONTAGUE-grammatikában egy ilyen modellstruktúra például a következő halmazokat öleli fel:

- A: a lehetséges inviduumok halmaza
- I: a lehetséges világok halmaza
- J: az időpontok halmaza, melyen a \leq rendezési relációt értelmezzük,
- 2 (= {0, 1}): az igazságértékek halmaza.

A klasszikus MONTAGUE-grammatikában az egyértelműsített angol nyelv interpretációja két lépésben történik. Először, az angol nyelvi kifejezéseket lefordítjuk egy típuselméleti intenzionális logikai nyelv kifejezéseire, majd ez utóbbiakat interpretáljuk úgy, hogy hozzárendeljük őket olyan modellstruktúrákhoz, amelyeket a fenti négy halmaz segítségével adunk meg. Ezen eljárás lényegét, mely a modellelméleti szemantika legfontosabb eredménye, MONTAGUE így jellemzi: „Elutasítom azt a felfogást, amely szerint lényeges elméleti különbség van a formális és a természetes nyelvek között.” (1974: 188).

Az alapvető kérdés ezek után az, hogy melyek azok a dolgok, amelyekből a modellstruktúra áll, amelyeket 'adott'-nak vagy 'létező'-nek kell tekintenünk a formális nyelv interpretációjához. *Ezért a modellelmélet szükségképpen elvezet metafizikai kérdések implicit vagy explicit felvetéséhez.* MONTAGUE-nál a kérdések felvetése *implicit* módon történik, mivel MONTAGUE *explicit* formában nem foglal állást azzal kapcsolatban, hogy hogyan értelmezi a modellstruktúrák és a valóság objektumai közötti viszonyt (vö. ehhez még BACH 1986). Ezzel szemben az, hogy metafizika és modellelméleti szemantika milyen elválaszthatatlanul összefolyik, *explicit* formában felvetve metafizikai kérdéseket, nagyon jól szemléltethető mások mellett például CRESSWELL munkásságában (1973). Ezen felfogás nagyon világosan utal a metafizika jelenlétére, mégpedig a már említett okból: a formális nyelvek bevezetéséhez szükség van modellstruktúrákra, amelyek megmondják azt, hogy az adott formális nyelv egyes elemei miként értelmezhetők. CRESSWELL szerint a formális nyelv definiálásához már *elvéle* el kell döntenünk azt, hogy milyen entitásokkal kívánjuk azt a világot benépesíteni, amelyre a nyelvi kifejezések vonatkoznak. Ez pedig azt jelenti, hogy a formális nyelv bevezetésének egyik szükséges *előfeltétele* olyan metafizikai kérdések felvetése és megválaszolása, amelyek e világ egyes elemeire vonatkoznak. CRESSWELL említett könyvével jól szemléltethető a metafizika jelenléte a formális nyelvek elméletében, szemantika és metafizika határának elmosódása:

olyan fejezetcímek találhatók benne, mint például „A proposíciók metafizikája” vagy „A kategoriális nyelvek metafizikája”.

Megfogalmazhatjuk azt, hogy a szemantika modellelméleti fordulata következtében a metafizika szerepe két lépésben valósul meg:

1. lépés: A formális szemantika felvet metafizikai kérdéseket és javaslatot tesz megoldásukra.
2. lépés: A metafizikai kérdésekre adott válaszok *függvényében* kidolgozza a nyelvi jelentés formális nyelvi eszközöket alkalmazó elméletét.

2.3. A formális szemantika metafizikai antinómiája

Az eddig elmondottak a következőképpen összegezhetők:

(a) Az analitikus filozófia a metafizikai kérdéseket száműzni kívánja és helyettük formális nyelvi kifejezések jelentését elemzi.

(b) A formális nyelvek filozófiájának egyik leghatékonyabb eszköze a modellelmélet.

(c) Ugyanakkor a modellelmélet — mint a ’világot’ halmazelméleti módszerekkel modelláló eszköz — szükségképpen kénytelen feltevéseket megfogalmazni a ’világban’ létező entitásokra (idő, individuumok stb.) vonatkozóan.

(d) Következésképpen fellép a formális nyelvek filozófiájának *metafizikai köre*: miután az analitikus filozófia száműzte a metafizikát, kidolgozta leghatékonyabb formális eszközét, a modellelméletet — a modellelmélet azonban természeténél fogva visszahozza a metafizikát a formális nyelvek filozófiájába.

(e) A nyelvészeti szemantika átvette a formális nyelvek filozófiájától többek között a modellelméletet is, amely lehetővé tette, hogy a természetes nyelv egyes sajátosságait formális nyelvek segítségével elemezzük (vö. például MONTAGUE szemantikáját).

(f) A nyelvészeti szemantika azonban a modellelmélettel együtt kénytelen volt átvenni annak látens metafizikai terheltségét is.

(g) Ily módon a formális nyelvek filozófiájának metafizikai köre a formális szemantikában egy antinómiához vezet. Egyfelől ugyanis a formális szemantika a nyelvi jelentés elméletének tekinti magát, mely nem kíván a világban létező objektumok mibenlétével kapcsolatban állást foglalni. Másfelől viszont ezzel egyidejűleg leghatékonyabb eszköze, a modellelmélet révén kénytelen metafizikai feltevéseket is megfogalmazni. Ezt az ellentmondásos állapotot nevezzük a továbbiakban *a formális szemantika metafizikai antinómiájának*.

3. Néhány megjegyzés a metafizika státusához a formális szemantikában

3.1. Problémafelvetés

Hangsúlyozni kell, hogy a formális szemantika metafizikai antinómiája önmagában nem tartozik a klasszikus, a tudományos megismerés lehetőségét megkérdőjelező szkeptikus antinómiák közé. Jelentősége sokkal inkább abban rejlik, hogy rámutat a következőre: a formális szemantikai elméletek a jelentés kategoriájának látens metafizikai terheltségét explikátlanul hagyva olyan problémá-

kat generálhatnak, amelyeket saját eszközeikkel nem tudnak megoldani. Az ebből fakadó nehézségek lényege leegyszerűsítve és sarkítottan így foglalható össze:

(a) Nem tudjuk elválasztani a világra vonatkozó tudásunkat a nyelvre vonatkozó tudásunktól, következésképpen nem világos, hogy mi a szemantika tárgya: a nyelvi jelentésre vonatkozó tudásunk vagy a világra vonatkozó tudásunk vagy mindkettő?

(b) A nyelvész olyan kérdések felvetésére kényszerül, amelyek az elfogadott konvenciók szerint nem tartoznak a nyelvészet feladatkörébe, amelyek túlmutatnak a nyelvész hatáskörén, és amelyek általában meghaladják a nyelvész szakmai felkészültségét.

(c) Mivel a metafizikai kérdésekben való állásfoglalás a fenti áttekintés szerint előfeltétele a szemantikai elemzésnek, fennáll annak a veszélye, hogy a nyelvész látens, explikálatlan, reflektálatlan, filozófiai szempontból differenciálatlan előfeltevéseinek megoldatlan problémái átöröklődnek a szemantikai elemzésekre, ily módon megalapozatlan háttérfeltevésekkel és nyitott kérdésekkel terhelve meg azokat.

Ezért akkor, amikor a formális szemantikai elméletek működőképességét megítéljük, szembe kell néznünk többek között az alábbi problémával:

(P) Milyen módon oldható fel a formális szemantika metafizikai antinómiája?

E kérdésre két látszólag eltérő — de, mint majd látni fogjuk, egymással mégis szorosan összefüggő — választ mutatok be.

3.2. Az első megoldás (P)-re: Nincs szemantika metafizika nélkül!

EMMON BACH metafizika és szemantika viszonyára vonatkozó nézetét többek között az angol igeidőkre és aspektusra vonatkozó megfontolások alapján fejtegette ki. BACH (1981: 65–6) a következő szemléletes példán mutatja be azt, ahogy véleménye szerint a modellstruktúrák és a metafizikai feltevések közötti viszonyt értelmezni kell:

A MONTAGUE-grammatika egyebek mellett a modellstruktúrákban adottnak tekinti a lehetséges világok és az időpontok halmazát. Az időpontok halmazán egy egyszerű rendezési relációt értelmez, amely az időpontok egyidejűségét vagy sorrendiségét határozza meg. Például a *János szerette Marit* mondat akkor igaz egy *i* lehetséges világban a *j* időpontban, ha van olyan *j*-nél korábbi *j'* időpont, amelyben a *János szereti Marit* mondat igaz *i*-ben. Ez a nagyon egyszerűnek látszó megfontolás azonban, mely lényegi részét képezi a MONTAGUE-grammatikának, és amely az igeidők kezelésének technikai kiindulópontja, számos, a nyelven kívüli valóságra vonatkozó háttérfeltevést implikál. Ezek többek között a következők:

- (1.a) A newtoni fizika helyes, az einsteini fizika pedig helytelen.
- (b) Az időutazás logikailag lehetetlen.
- (c) Az idő folyamának alapvető egységei az időpontok és nem az intervallumok.

Mint látjuk, ezek nagyon erős metafizikai állítások, amelyek a nyelven kívüli valóság lényegi tulajdonságaira vonatkoznak. Ugyanakkor nyitva maradnak többek között az alábbi kérdések:

- (2.a) Az időpontok halmaza véges vagy végtelen?
- (b) Van-e legelső és/vagy legutolsó időpont?
- (c) Az idő folyamatos-e?

Attól függően, hogy ezekre a kérdésekre milyen választ adunk, különbözőképpen kell a nyelvi szerkezeteket elemeznünk. Tegyük fel például, hogy a (2.b) kérdésre azt a választ adjuk, hogy az időnek van kezdete — azaz van legelső időpont. Ekkor viszont a legelső időpontban minden múlt idejű mondat hamis lesz minden lehetséges világban; ha viszont azt a választ adjuk, hogy az időnek nincs kezdete, akkor ez természetesen nem így van.

E nagyon röviden és leegyszerűsítve bemutatott példák jól szemléltetik azt, hogy BACH a következőképpen érvel:

- (3.a) A formális szemantika egyes problémái nem oldhatók meg metafizikai háttérfeltevések bevonása nélkül.
- (b) Ergo: a metafizikát eleve a szemantika részének kell tekinteni.

Megkapjuk (P) egy lehetséges megoldását:

- (4) A formális szemantika metafizikai antinómiája azért nem léphet fel, mert a metafizika per definitionem nem zárható ki a formális szemantikából.

Eszerint a formális szemantika metafizikai antinómiájának egyik megoldási lehetősége abban rejlik, ha a szemantika tudatosan vállalja a metafizikai kérdések felvetését és metafizikai háttérfeltevések explikálását. Mivel ebben az esetben nem törekszünk a metafizika kizárására, nem léphet fel az az antinómia, amelynek forrása az volt, hogy az analitikus filozófia ki akarta zárni a metafizikát a formális nyelvek elméletéből, de az a formális nyelvi elemzés legsikeresebb eszköze, a modellelmélet révén jelen van a szemantikában.

Ugyanakkor nagyon fontos hangsúlyoznunk, hogy BACH felfogása gyökeresen eltér a 2.2. pontban CRESSWELL példáján szemléltetett felfogástól. Ott ugyanis azt láttuk, hogy a metafizika bizonyos értelemben *elsődleges* volt a szemantikához képest: első lépésként a nyelvész megfogalmazott bizonyos metafizikai feltevéseket, majd második lépésként ezek ismeretében tett kísérletet a modellelméleti szemantika kidolgozására. Ezzel szemben BACH fordítva jár el: a metafizikai feltevéseket nem tekinti eleve adottnak, hanem azok a szemantikai problémafelvetések következményei. Felvet szemantikai problémákat, majd ott — de kizárólag ott —, ahol feltétlenül szükséges, megoldásukhoz felhasznál bizonyos metafizikai feltevéseket. Ez utóbbiak a szemantikához képest *másodlagosak*, és kizárólag az adott szemantikai problémák megoldásához feltétlenül szükséges formában és mértékben veendőek figyelembe. Ez a felfogás nem tagad-

ja ugyan metafizikai szempontok bevonásának szükségességét a szemantikába, viszont nem tekinti azokat a szemantikától függetlenül eleve adottnak, hanem a szemantikában felmerülő problémákkal motiválja őket.

3.3. A második megoldás (P)-re: Szemantika csak metafizika nélkül!

PEREGRIN (vö. 1995, 1998, 2000) érvelésének első alapgondolata az, hogy a szemantika tárgyát kizárólag nyelvi kifejezések közötti relációk alkotják, mivel egy szemantikai elemzés nem léphet túl a természetes nyelvi kifejezések valamilyen formális nyelvre való fordításán. Ha pedig az elemzés ebben az értelemben megmarad a nyelv határain belül, metafizikai kérdések sem merülhetnek fel.

PEREGRIN felfogásának második lényeges eleme az a nézete, hogy a szemantika feladata nem az, hogy a *nyelven kívüli* dolgok és a nyelv szavai közötti kapcsolatot leírja, hanem az, hogy megadja, milyen szerepet töltenek be az egyes szavak (mondatok) *a nyelv rendszerén belül*. Az ily módon értelmezett szemantika voltaképpen nem más, mint a természetes nyelv kifejezéseinek lefordítása a logika nyelvére abból a célból, hogy világosan láthatóvá váljanak azok a következtetési relációk, amelyekben az adott természetes nyelvi kifejezés részt vehet. Tudjuk azonban, hogy a referencia az, ami kapcsolatot teremt nyelvi kifejezések és a világ objektumai között. Következésképpen a valóságos világra vonatkozó metafizikai kérdések felvetésének egyik legnyilvánvalóbb forrása a referencia kategóriája — bárhogyan definiáljuk is azt. Ebből viszont PEREGRIN szerint az következik, hogy a referencia kategóriája kiiktatható a szemantikából.¹² Ha a referencia kategóriáját ily módon elhagyhatjuk, akkor szemantikai elemzéseink egyik lényeges aspektusa az lesz, hogy a nyelvi kifejezések közötti következtetési viszonyok feltárására szorítkoznak. Amennyiben viszont a referencia kategóriáját kiküszöböljük, megszűnik a nyelvi kifejezések és a világ közötti kapocs. Ergo: az utóbbiakkal összefüggő metafizikai kérdések és előfeltevések sem léphetnek fel.

PEREGRIN itt nagyon leegyszerűsítve ismertetett felfogását a következőképpen rekonstruálhatjuk:

(5) Mivel

- (a) a formális szemantika elemzései nyelvi kifejezések fordításai egy formális nyelvre;
- (b) a referencia kategóriája az inferencia kategóriájára redukálható, ezért
- (c) a szemantikának nem feladata az, hogy a kifejezések és a világ objektumai közötti viszonyt vizsgálja, következésképpen
- (d) a szemantikának nincs olyan eleme, amely megengedné metafizikai kérdések felvetését.

¹² A bizonyítási kísérlet bemutatásától jelen írás terjedelmi és műfaji korlátai miatt eltekintünk. Hipotetikusán elfogadjuk PEREGRIN azon állítását, hogy a redukció végrehajtható.

Ergo: megkapjuk a (P) probléma egyik lehetséges megoldását:

- (6) A formális szemantika metafizikai antinómiája azért nem lép fel, mert a szemantika per definitionem kizárja a metafizikát.

4. Következtetések

A fentiekben bemutatunk két példát arra, ahogy a formális szemantika metafizikai antinómiája feloldható. A (P)-re adott két megoldás látszólag ellentétes: az egyik úgy küszöböli ki az antinómiát, hogy a metafizikai kérdéseket eleve a szemantika részének tekinti, a másik pedig úgy, hogy eleve kizárja őket a szemantikából. Ugyanakkor, látszólagos ellentétüktől függetlenül, a két megoldás rendelkezik egy nagyon lényeges közös vonással. Mindkét megoldás lényege ugyanis az, hogy elutasítják a következő — a 2.2. pontban bemutatott — tételt:

- (7.a) A formális szemantika felvet metafizikai kérdéseket és javaslatot tesz megoldásukra.
(b) A metafizikai kérdésekre adott válaszok *függvényében* kidolgozza a nyelvi jelentés elméletét.

Viszont elfogadják e tétel „tükörképét”:

- (8.a) A szemantika létrehozza a nyelvi jelentés elméletét és felveti ezen elméleten belül a nyelvi kifejezések közötti viszonyra vonatkozó kérdéseket.
(b) E kérdések *függvényében* megfogalmaz a világra vonatkozó olyan feltevéseket, amelyekre azért van szükség, hogy a nyelv modellelméleti elemzését végrehajthassuk.

BACH és PEREGRIN felfogása csupán a (8.b)-ben jelzett feltevések bevonásának mértékében különbözik egymástól: míg például BACH megtartja a referencia kategóriáját, következetesen vállalva ezen döntés metafizikai következményeit, addig PEREGRIN e kategóriának az inferencia kategóriájára való redukciója révén a nyelvi kifejezések és a valóságra vonatkozó háttérfeltevések viszonyának vizsgálatát minimálisra csökkenti. A két felfogás megegyezik abban, hogy a metafizikai összefüggések *másodlagosak* a szemantikához képest, és kizárólag a szemantikai problémák megoldásához szükséges módon és mértékben vehetők figyelembe.

KERTÉSZ ANDRÁS

Irodalom

- AYER, A. J. (1936): *Language, Truth and Logic*. London.
BACH, E. (1981): On Time, Tense and Aspect: An Essay in English Metaphysics. In: *Radical Pragmatics*. Szerk. COLE, P. New York. 63–81.

- BACH, E. (1986): Natural Language Metaphysics. In: *Logic, Methodology and Philosophy of Science VII*. Szerk. BARCAN MARCUS, R. et. al. Amsterdam. 573–95.
- BECKERMANN, A. (2001): *Philosophie des Geistes*. Berlin–New York.
- CRESSWELL, M. (1973): *Logics and Languages*. London.
- DOWTY, D. R. (1979): *Word Meaning and Montague Grammar*. Dordrecht.
- HUORANSZKI F. (2001): *Modern metafizika*. Bp.
- KERTÉSZ, ANDRÁS (2002): On the De-Naturalization of Epistemology. *Journal for General Philosophy of Science* 33: 269–88.
- LOUX, M. J. (2002): *Metaphysics: A Contemporary Introduction*. London.
- MAXWELL, N. (2002): The Need for a Revolution in the Philosophy of Science. *Journal for General Philosophy of Science* 33: 381–408.
- MONTAGUE, R. (1974): *Formal Philosophy*. Szerk. THOMASON, R. New Haven.
- PEREGRIN, J. (1995): *Doing Worlds with Words*. Dordrecht.
- PEREGRIN, J. (1998): Linguistics and Philosophy. *Theoretical Linguistics* 24: 245–64.
- PEREGRIN, J. (2000): Reference and Inference: The Case of Anaphora. In: *Reference and Anaphorical Relations*. Szerk. HEUSINGER, K. VON-EGLI, U. Dordrecht. 269–86.
- PETHŐ GERGELY (2003): *Metafizika és formális szemantika — bibliográfia*. MTA–DE Elméleti Nyelvészeti Kutatócsoport. Kézirat.

